

Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri¹

Ceyda Kurtar, Erdem Bekaroğlu, Canan Ayberk, Fatih Altuğ, Tahsin Şahin,
Hatice Turut²

ABD ile Meksika sınırında yer alan Nogales adlı yerleşimi ikiye ayıran sınırın kuzeyi ve güneyi birçok bakımdan (yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, etnik ve kültürel yapı vb.) benzerken sınırın kuzeyinde (ABD) ve güneyinde (Meksika) yaşayan insanların refah şartları arasında büyük bir fark vardır. Peki bu farkın kaynağı nedir? Mikro ölçekte Nogales'le, makro ölçekteyse tüm ulus devletlerle ilgili olan bu soru *Ulusların Düşüşü*'nün ana temasını oluşturmaktadır. Bu sorunun, yani ulusların zenginliği ve fakirliğinin neden kaynaklandığının temelde verilen iki farklı cevabı vardır: Jared Diamond gibi bazıları coğrafi faktörlerin belirleyici olduğunu öne sürerken, diğerleri temel neden olarak insan ajanını öne çıkarmaktadır. Örneğin, Adam Smith serbest pazar ekonomisini benimseyen ülkelerin, Max Weber kültürel iş ahlakına sahip toplumların fark yarattığını iddia ederken; bu kitabın yazarlarının temel savı ise, kurumların ve bunların örgütlenme tarzının belirleyici olduğu şeklindedir.

Acemoğlu ve Robinson, *bu kitapta*, uluslar arasındaki refah farklarının, diğer bir ifadeyle zenginlik ve fakirliğin ana nedeninin coğrafi, tarihi ya da kültürel faktörler olmadığını savunurken, bu farklılığın temel nedeninin ulusların sahip olduğu ekonomik ve siyasi kurumların niteliğinde yattığını öne sürmektedirler. Kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlar ulusların refaha erişmesinde rol oynayan temel birer etmenken, sömürücü ekonomik ve siyasi kurumlar ise bunu engelleyen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, ulusların kapsayıcı kurumlara sahip olup olmamasının aralarındaki refah farklılıklarının nedeni olduğu argümanı kitabın temel tezini oluşturmaktadır. Peki, kapsayıcı ve sömürücü kurumlar arasında ne tür farklar vardır ve bunlar tarihsel olarak nasıl ortaya çıkar ve gelişirler?

Kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlar temel olarak merkezi bir yönetimi, çoğulcu ve hesap verilebilir bir yönetim tarzını, hukukun üstünlüğünü ve mülkiyet haklarının korunmasını gerektirmektedir. Bu türlü bir kurumsal örgütlenme tarzına sahip toplumlar yaratıcı yıkımı; yani, yenilik getiren ve ilerlemenin motoru olan gelişmelerin kapısını aralarken; mülkiyet haklarının garanti altına alınmasıyla bireylerin birikim, yatırım ve yenilik yapma potansiyellerini desteklemekte; ayrıca hukukun üstünlüğü ve çoğulcu bir iktidar anlayışıyla güç paylaşımını motive ederek üretkenliği artırmaktadır. Bunun tersine, sömürücü

ekonomik kurumlar ise, kapsayıcı kurumsal yapılanmanın bir ya da birden fazla temel unsurunu desteklemeyerek refahın önünü tıkamaktadır. Bu türlü bir kurumsal yapılanmaya sahip toplumlar genellikle bir elitin iktidarı altında çoğulcu olmayan bir iktidar tarafından yönetilmekte, mülkiyet hakları selektif olarak uygulanmakta ve yaratıcı yıkım teşvik edilmemektedir. Merkezi bir yönetim anlayışına sahip olmayan toplumlarda ise (sınırlı bir toprak parçasında birbirinden “izole” yaşayan çok sayıda kabileden oluşan bir siyasi oluşum gibi) kapsayıcı kurumlar gelişmemekte, bu yüzden de söz konusu toplumlar fakirliği deneyimlemektedir. *Ulusların Düşüşü*, toplumların kapsayıcı ve sömürücü kurumlara nasıl sahip olduğunu tarihin olumsal rotasında aramaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa’daki devrimler, örneğin, bu toplumların kapsayıcı kurumsal yapılara sahip olmalarının önünü açarken aynı zamanda bir verimli döngü de yaratmıştır. Yani, giderek artan oranda kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlara sahip olmak, bu kurumsal gelişimin devamı için pozitif geri-besleme etkisi yaratmıştır. Tam tersine sömürücü kurumlara sahip toplumlarsa, kendi içerisinde bir kısır döngü yaratarak -Sovyetler gibi zamansal olarak görece ekonomik büyüme ve gelişmeye rağmen, kapsayıcı nitelikte siyasi kurumların bu ekonomik gelişmeyi desteklememesi neticesinde- fakirliği deneyimlemektedir. Ancak, bu türlü devrimlerin/değişimlerin verili zaman ve mekânda gerçekleşmesi tamamıyla olumsaldır. Yani, bir zorunluluğun ürünü değildir. *Ulusların Düşüşü*, bu bakımdan kurumsal bir kader önermemekte; tam tersine, tarihin olumsal tabiatında gerçekleşen olaylarla toplumların refah ve zenginlik yol ayrımında bir tercihte bulduklarını öne sürmektedir. Acemoğlu ve Robinson, *Ulusların Düşüşü*’nün ilk dört bölümünde ele aldıkları bu kuramı, kitabın geri kalanında tarihsel ve mekânsal olarak incelemekte; kanıtlamalarını Neolitik’ten günümüze, hemen tüm kıtalardan örnekler vererek tamamlamaktadır.

Acemoğlu ve Robinson, ekonomi başta olmak üzere birçok disiplinin incelediği ulusların sahip olduğu zenginlik ve yoksulluğun kaynağı probleminde getirdikleri kurumsal yaklaşımla soruna oldukça tatminkar cevaplar vermekte ve tartışmaya yeni bir boyut katmaktadır. Bununla birlikte, *Ulusların Düşüşü*’nde açıklama gücüne sahip bir kuram olarak sunulan kurumsal yaklaşımın getirdiği yeni boyut yeni sorunlar da ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi, kitap boyunca tartışmanın merkezinde yer alan “refah”, “zenginlik”, “fakirlik” gibi kavramlardan ne anlaşıldığının yeterince açıklanmamasıdır. Eğer bu kavramlar, uluslar arasında ortaya çıkan farkların göreceli bir ifadesiyse, ki öyle anlaşılmaktadır, o vakit örneğin İsviçre’den Papua Yeni Gine’ye dek tüm toplumlar birbirine yakın bir refah seviyesine erişmedikçe, kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlar geliştirmiş olsalar dahi, yoksulluk problemi var olmaya devam edecektir. Bu ise, yazarların sundukları kuramın ele aldığı sorunu aslında çözemeyeceğine ilişkin teorik bir kanıt ortaya koymaktadır.

İkincisi, kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumların nispeten uzun bir süredir ayakta olduğu ve işlediği ulusların hemen hemen istinası az olacak bir biçimde tümünün gelir ve bölgesel kalkınma dengesizliklerinden mustarip olmasının ortaya çıkardığı problemidir. Eğer, kurumsal örgütlenme tarzının kapsayıcı olması refahın kapılarını aralıyorsa, neden bu kurumlara sahip ülkelerde yer yer büyük gelir dağılımı farklılıkları ve ayrıca bölgesel dengesizlikler görülebiliyor? Bu *de facto* kanıt, kapsayıcı ekonomik kurumlara sahip toplumların içerisinde aslında birçok “Nogales”lerin bulunduğu sonucunu ortaya çıkarmakta ve sorunu şu önemli noktaya yönlendirmektedir: Kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlara sahip olan toplumlardaki artan refah nasıl dağıtılıyor? Kuşkusuz, günümüz kapitalist dünya-ekonomisinde bu refahın dağıtımı, toplumların sahip olduğu sınıfsal farklar maskelenerek anlaşılabilir. Bu ise, kurumlar ne kadar gelişmiş ve kapsayıcı olursa olsun zenginliğin üst sınıflarda, fakirliğin ise alt sınıflarda hüküm süreceği *-de facto-* gerçeğini bize göstermektedir.

Üçüncüsü, yazarların öne sürdükleri kuramsal yaklaşımı desteklemek için kullandıkları mekân-zaman anlayışının ortaya çıkardığı problemle ilgilidir. Kurumsal yaklaşım, şaşırtıcı bir şekilde zamansal ve mekânsal farklar gözetmeden Neolitik’ten günümüze ve tüm mekânlarda geçerli olacak bir şekilde formüle edilmiştir. Ne var ki, refahın reçetesi olarak sunulan kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumların temel dinamikleri (merkezi yönetim, çoğulcu rejim ve hesap verilebilirlik, hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları vb.), herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, 16. yüzyılda Batı Avrupa’da gelişmeye başlayan 20. yüzyılda tüm küreyi saran kapitalist dünya-ekonomisi için geçerli olabilecek bir sosyal konfigürasyon içermektedir. Esas olarak 16. yüzyıldan önce hüküm süren dünya-impatorluklar ve mini-sistemler döneminde, yazarların refahın reçetesi olarak öne sürdükleri temel dinamiklerin bir çoğunun maddi anlamda işleme şansının olduğunu söylemek oldukça iddialı olacaktır. Popülasyonu oldukça az olan kabileler için merkezi yönetimin olmaması ne kadar doğal ise, bir monark tarafından yönetilen impatorluk için de çoğulcu değil, tekelci olmak sistemlerin kendi mekân-zaman boyutları içerisinde o ölçüde doğal ve beklenen bir durumdur. Zira, tarihsel süreç içerisinde mini-sistemleri yutan dünya-impatorluklarının gelişmesinde, mülkiyet haklarının selektif olarak dağıtılması, tekelci bir gücün olması gibi faktörler etkiliydi. Yani bize göre, yazarlar, kapitalist dünya-ekonomisine ilişkin olan kuramlarını tüm tarihsel sistemlerde geçerli olacak bir şekilde esnetmeye çalışarak aslında anakronizme düşmektedir.

Bu durum, kitapta ulusların zenginliği ve fakirliğinin kaynağına ilişkin diğer hipotezlerin değerlendirilmesinde de bazı problemler ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, günümüzde “deterministik” etiketiyle damgalanarak gözden düşürülen

coğrafya hipotezinin ele alınış biçimi, kitapta uygun bir mekân-zaman boyutunun eksikliğini yansıtmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Jared Diamond'ın da oldukça detaylı bir şekilde gösterdiği üzere, toplumların üzerinde yaşadığı fiziksel mekânın sunduğu avantaj ve dezavantajlar tarihsel süreç boyunca toplumsal evrimi “belirleme”den “etkileme” konumuna geçmiştir; hatta bu etki, günümüzde kimi toplumların gelişiminde (Nogales örneğindeki gibi) neredeyse bütünüyle ortadan kalkmıştır. Ne var ki bu, tarihin farklı noktalarında (zaman) ve yeryüzünün farklı yerlerinde (mekân) coğrafi koşulların bazı toplumlara (bereketli hilal, ılıman bölgeler vb.) avantaj ve bazı toplumlara (tropikal bölgeler, Grönland, Polinezya Adaları vb.) ise dezavantaj getirmiş olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesini gerektirmemektedir.

Acemoğlu ve Robinson'ın *Ulusların Düşüşü*, “ulusların zengin ya da yoksul olmasının altında yatan neden nedir?” sorusunu yeniden sorarak ortaya orijinal bir kuramsal bakış açısı koymuş ve problemlerine rağmen tartışmaya kesinlikle yeni ve orijinal bir boyut kazandırmıştır. Kitap, süregelen tartışmalara farklı bir düşünce kapısını aralaması, sorunu farklı bir kuramsal çerçeveden yeniden ele alması, bu ele alışı savunduğu düşünceyi güçlü örneklerle temellendirmesi bakımından akıllarda kalacak ve birçok tartışmaya yol açabilecek iyi örneklerden birisi olarak okurların karşısına çıkmıştır.

Sonnotlar

- 1 Acemoğlu D ve Robinson J A (2013). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. Çev. Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul: Doğan Kitap.
- 2 Bu kitap değerlendirmesi, yazarların organize ettiği bir kitap okuma seansında ortaya çıkan tartışmaların ve uzlaşmaların bir ürünüdür. Yazarlarla iletişim için: Ceyda Kurtar, Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Bölümü, e-posta: ckurtar@ankara.edu.tr